

ANDRZEJ PODOBIŃSKI

STRUKTURA KOSZTÓW PRODUKCJI I CEN SUROWCÓW
MINERALNYCH JAKO KRYTERIUM MIĘDZYNARODOWEGO
SOCJALISTYCZNEGO PODZIAŁU PRACY W GAŁĘZIACH
SUROWCOWYCH

Drogą prowadzącą do optymalnego rozwoju gospodarki narodowej każdego kraju jest pełne uczestnictwo w międzynarodowym podziale pracy w formie specjalizacji w produkcji tych towarów, które w danym kraju są wytwarzane najkorzystniej. Co więcej, w dobie dzisiejszej utrzymywanie stosunków wymiennych opartych na międzynarodowym podziale pracy jest dla każdego kraju koniecznością, gdyż jedynie w ten sposób może on korzystać z bogactw naturalnych i postępu technologicznego, tak nierównomiernie rozłożonych wśród uczestników gospodarki światowej oraz dążyć do wyrównania standardu życiowego swych obywateli z poziomem życia społeczeństw innych państw. To nierównomierne rozłożenie czynników produkcji wśród poszczególnych państw jest głównym, choć bynajmniej nie jedynym powodem specjalizacji gospodarczej, będącej wyrazem międzynarodowego podziału pracy.

Międzynarodowy podział pracy jest więc pewnego rodzaju systemem współpracy gospodarczej państw, polegającym na specjalizacji w produkcji dostosowanej do określonych warunków wewnętrznych i zewnętrznych. Dzięki temu systemowi następuje lepsze wykorzystanie sił wytwórczych w kraju, co z kolei przyczynia się do obniżenia kosztów produkcji, a w ostatecznym rezultacie do powiększenia dochodu narodowego kraju uczestniczącego w tym systemie. Międzynarodowy podział pracy jest przy tym tą formą społecznego podziału pracy, w której stosunki wymienne zawiązują się między krajami charakteryzującymi się różnymi warunkami i rodzajami produkcji, zaś dokonująca się na tej podstawie wymiana międzynarodowa służy wzajemnemu uzgadnianiu wymienionych spraw pod względem produkcyjnym¹.

Naczelnym kryterium międzynarodowego podziału pracy jest dążenie do zapewnienia maksymalnej oszczędności pracy społecznej, przy

¹ J. Soldaczuk *Międzynarodowy podział pracy*, w: *Międzynarodowe stosunki ekonomiczne*. Warszawa 1964, s. 36.

czym oszczędność ta nabiera szczególnego znaczenia przy określaniu optymalnych proporcji gospodarczych w ramach obozu państw socjalistycznych, a to z uwagi na warunki, w jakich dokonuje się podział pracy między tymi państwami.

W warunkach gospodarki kapitalistycznej zasada oszczędności czasu pracy nie może być w pełni realizowana nie tylko w skali międzynarodowej, ale nawet w odniesieniu do gospodarki jednego państwa. Wprawdzie poszczególni kapitaliści postępują niejednokrotnie w sposób racjonalny, wykorzystując przy organizowaniu produkcji najnowsze osiągnięcia naukowej organizacji pracy, ale zapewniają oni w ten sposób realizację zasady oszczędności czasu pracy jedynie w zakresie funkcjonowania własnego przedsiębiorstwa czy też grupy przedsiębiorstw. Natomiast na szerszą realizację tej zasady w skali całej gospodarki narodowej nie pozwala występujący często brak koordynacji działalności produkcyjnej między poszczególnymi przedsiębiorstwami kapitalistycznymi. Doświadczenia życia gospodarczego pokazują również, że warunków dla prawidłowego działania zasady oszczędności czasu pracy nie mogą zapewnić wielkie monopole kapitalistyczne, konkurencja bowiem dokonująca się w warunkach gospodarki kapitalistycznej prowadzi niejednokrotnie do marnotrawstwa czasu pracy. Zjawisko to, właściwe dla każdego kraju kapitalistycznego, przybiera jeszcze większe rozmiary w skali światowej gospodarki kapitalistycznej, rozwój zaś tej ostatniej, dokonujący się w sposób żywiołowy, prowadzi często do niszczenia sił wytwórczych oraz do niewykorzystania w pełni możliwości produkcyjnych poszczególnych krajów należących do tego systemu społeczno-politycznego.

W światowej gospodarce socjalistycznej zasada oszczędności czasu pracy zaczyna odgrywać, w miarę rozwoju podziału pracy między krajami tego systemu społeczno-politycznego, coraz większą rolę. Znalazło to wyraz w „Podstawowych zasadach międzynarodowego socjalistycznego podziału pracy”, które podkreślają, że głównym kryterium ekonomicznej efektywności podziału pracy między krajami socjalistycznymi jest wzrost wydajności pracy, tj. wydatkowanie najmniejszych nakładów pracy na wytworzenie gotowych produktów. Posługując się metodologią K. Marksa można stwierdzić, że podział pracy oraz kooperacja pracy w wymiarze międzynarodowym warunkują oszczędność nakładów pracy żywej i uprzedmiotowanej. Należy jednak pamiętać, iż istoty międzynarodowego socjalistycznego podziału pracy nie można sprowadzać wyłącznie do zagadnienia oszczędności pracy społecznej, gdyż sens jego leży nie tylko w tym, aby wytworzyć więcej wartości użytkowych w tej samej jednostce czasu, ale również w dążeniu do stworzenia warunków dla możliwie maksymalnego wyrównania poziomu gospodarczego jego uczestników.

Celem każdego podziału pracy jest jednak wykorzystanie oszczędności pracy społecznej. Bezpośrednim zadaniem produkcji społecznej, zwłaszcza socjalistycznej, jest przecież maksymalne zaspokojenie stale rosnących

potrzeb społeczeństwa przy zużyciu najmniejszego nakładu pracy. Przy realizacji tego zadania, które w socjalistycznym sposobie produkcji staje się głównym prawem produkcji, międzynarodowa specjalizacja odgrywa dużą rolę, ponieważ pozwala produkować poszczególne towary w tych krajach, w których istnieją lepsze warunki dla ich wytwarzania, wyrażające się głównie w najniższych kosztach na jednostkę produktu.

Za kryterium racjonalnego podziału pracy należy uważać jednak minimalizację nakładów pracy we wszystkich etapach społecznego procesu produkcji — od wydobycia surowców i paliwa poczynając, a kończąc na dostawie gotowych produktów do konsumenta².

Specjalizacja międzynarodowa, a zwłaszcza specjalizacja wewnątrzgałęziowa może rozwinąć się jedynie wówczas, gdy zapewnia ona korzyści wszystkim krajom biorącym w niej udział. Dlatego też każdy kraj przystępując do specjalizacji w jakiejś dziedzinie produkcji powinien zdawać sobie sprawę z rozmiarów korzyści, jakie w wyniku swojej decyzji powinien osiągnąć. Związane jest z tym bezpośrednio zagadnienie rachunku efektywności takiej specjalizacji, gdyż prowadzenie jej bez rachunku ekonomicznego może wprowadzać elementy przypadkowości do procesu organizowania międzynarodowego podziału pracy.

Wydaje się, że jednym z głównych motywów skłaniających poszczególne kraje do przystąpienia do specjalizacji jest wpływ wzrostu skali produkcji na obniżenie kosztów wytwarzania. Korzyści ze specjalizacji zaistnieją wówczas, gdy występuje duża zależność poziomu kosztów jednostkowych od skali produkcji. Specjalizacja między krajami w wytwarzaniu poszczególnych wyrobów o dużej zależności kosztów od skali produkcji jest korzystna wtedy, gdy rozmiarom popytu wewnętrznego odpowiada na krzywej kosztów jednostkowych taki punkt, który nie przedstawia najniższych kosztów produkcji danego wyrobu. Sytuacja zaś taka oznacza, że zwiększanie produkcji, tj. produkcja ponad rozmiary popytu wewnętrznego, spowoduje obniżenie się tego punktu na krzywej kosztu jednostkowego.

Jednakże kryterium optymalnych rozmiarów produkcji jest niewystarczające dla prawidłowej oceny ekonomicznej efektywności specjalizacji, zwłaszcza przy uwzględnieniu istnienia wymiany z zagranicą. Albowiem analiza ekonomiczna prowadzona przy zupełnym pominięciu wpływu warunków zewnętrznych dla danego kraju już nawet z metodologicznego punktu widzenia może prowadzić do zniekształcenia badań i niejednokrotnie do wyciągnięcia błędnych wniosków. Tym bardziej, gdy problem dotyczy ustalenia warunków i możliwości prowadzenia wymiany handlowej w skali międzynarodowej, analiza teoretyczna prowadzona w oderwaniu od poziomu społecznych nakładów pracy w analogicznych gałęziach produkcyjnych za granicą jest trudna do przyjęcia, gdyż nie za-

² A. Podobiński *O zależności specjalizacji produkcji od kosztów transportu*, Handel Zagraniczny 1966, nr 8.

pewnia warunków dla osiągnięcia optymalnej oszczędności czasu pracy w wymiarze międzynarodowym.

Każdy kraj rozpatrywany oddzielnie jest w stanie uchwycić jedynie bezwzględną wysokość nakładów ponoszonych na dany rodzaj produkcji, ale bez możliwości porównania czy są one wysokie, czy niskie. Dopiero po porównaniu z tak samo mierzonymi nakładami innych krajów powstają warunki właściwego określenia ich względnego poziomu.

A zatem dla danego kraju dopiero w momencie porównania z tak samo mierzonymi nakładami innych krajów na wytworzenie tego samego rodzaju wyrobu powstają warunki dla określenia relatywnego poziomu jego nakładów produkcyjnych, a w konsekwencji warunki dla określenia, czy jest rzeczą ekonomicznie uzasadnioną, aby ów kraj w dalszym ciągu bez marnotrawienia środków podejmował daną produkcję. Wzajemne korzyści płynące z prowadzenia wymiany międzynarodowej mają swe źródło nie tylko w różnicach kosztów absolutnych, gdyż w wielu wypadkach zależne są one także od stopnia rozpiętości relacji wewnętrznych kosztów produkcji w kraju w stosunku do zagranicy. Dlatego zasada, w myśl której korzyści są funkcją skali produkcji, nie zawsze pozwala na prawidłowy wybór dziedzin specjalizacji. Oczywiście trudno jest negować przydatność kryterium zależności poziomu kosztów od skali produkcji, gdyż w określonym stopniu kryterium to stanowi podstawę wyjściową dla oceny korzyści płynących ze specjalizacji, tym niemniej wydaje się, że nie należy przeceniać jego znaczenia. Bowiem jeżeli przy analizie poszczególnych dziedzin produkcji danej gałęzi gospodarki narodowej daje się zauważyć brak absolutnej przewagi kraju w stosunku do zagranicy, a jednocześnie wystąpią różnice w zakresie relacji wewnętrznych kosztów produkcji w kraju w stosunku do zagranicy, wówczas opierając się na kryterium zmiany poziomu kosztów w wyniku wzrostu skali produkcji nie zawsze można prawidłowo rozstrzygnąć, w produkcji których z analizowanych produktów specjalizacja powinna być przyznana zagranicy, a których produkcja powinna zostać zlokalizowana w kraju. Zagadnienie sprowadza się w zasadzie do określenia stopnia relatywnej przewagi, tj. do ustalenia poziomu rozpiętości relacji wewnętrznych nakładów na jednostkę danego produktu w poszczególnych krajach. Jeżeli zatem podstawę decyzji wyboru specjalizacji w poszczególnych rodzajach produkcji ma stanowić rachunek ekonomiczny, to z teoretycznego punktu widzenia w warunkach wymiany międzynarodowej rolę narzędzia dla takiego rachunku powinno spełniać, między innymi, kryterium oparte na analizie stopnia rozpiętości wewnętrznych kosztów produkcji między krajami, tj. kryterium związane z zastosowaniem zasady kosztów komparatywnych³.

³ A. Podobiński, *Międzynarodowy podział pracy w świetle teorii kosztów komparatywnych*. Zeszyty Naukowe AGH, Zagadnienia Techniczno-Ekonomiczne 1972, nr 14.

W tym stanie rzeczy decyzje związane ze specjalizacją produkcji w skali międzynarodowej powinny być oparte na porównaniu wysokości kosztów wytwarzania towarów w krajach przystępujących do tego rodzaju współpracy międzynarodowej. Wydaje się przy tym, że specjalizacja powinna obejmować głównie takie gałęzie produkcji, które w wypadku eksportu ich wyrobów pozwolą przy minimum własnych nakładów na uzyskanie maksimum dóbr importowanych; sytuacja taka zapewni bowiem w praktyce realizację oszczędności czasu pracy. Wyrazem zaś ekonomicznej efektywności specjalizacji opartej na tym założeniu jest rentowność handlu zagranicznego. W związku z tym rola ceny jako podstawowego instrumentu rachunku efektywności handlu zagranicznego nabiera dużego znaczenia, zwłaszcza że jej celem jest między innymi, określenie stopnia relatywnej, tj. komparatywnej przewagi poszczególnych krajów socjalistycznych w wytwarzaniu konkretnych towarów. Problem ten staje się w chwili obecnej tym bardziej ważny, że zasada kosztów komparatywnych może być stosowana jako jedna z podstaw prowadzenia międzynarodowego socjalistycznego podziału pracy⁴. Dlatego ceny w obrotach wzajemnych krajów socjalistycznych powinny być ustalane w taki sposób, aby umożliwiały stosowanie kryterium kosztów komparatywnych z pożytkiem dla optymalnego międzynarodowego podziału pracy w obozie państw socjalistycznych.

Aby ceny w wymianie handlowej między krajami socjalistycznymi nie wypaczały rachunku ekonomicznego i nie prowadziły do podejmowania mylnych decyzji, jest rzeczą konieczną, aby ceny stosowane w handlu zagranicznym kształtowały się na podstawie kosztów produkcji krajów biorących udział w wymianie. Ceny te muszą wyrażać relacje w nakładach pracy tych krajów przy uwzględnieniu popytu i podaży na poszczególne towary. Koszty produkcji staną się miarodajną podstawą cen w handlu zagranicznym oraz rozwoju integracji krajów socjalistycznych dopiero z chwilą ujednoczenia metod kalkulacji kosztów wytwarzania oraz ustalenia takich kursów, które będą wyrażać względną wartość walut krajów RWPG⁵. Przeprowadzane od pewnego czasu w krajach socjalistycznych reformy gospodarcze mają na celu stworzenie lepszych warunków dla rachunku rzeczywistych kosztów produkcji oraz stopniowe zbliżenie struktur cen wewnętrznych krajów socjalistycznych. A struk-

⁴ A. Podobiński, *Klasyczna teoria handlu międzynarodowego i jej ocena*. Studia z historii myśli społeczno-ekonomicznej 1966, nr 12; A. Podobiński: *Klasyczna doktryna kosztów komparatywnych*, Studia z Historii Myśli Społeczno-Ekonomicznej 1972, nr 21; A. Podobiński, *Zastosowalność zasady kosztów komparatywnych w warunkach gospodarki socjalistycznej*, Zeszyty Naukowe AGH, Zagadnienia Techniczno-Ekonomiczne 1969, nr 7.

⁵ A. Podobiński, *Warunki porównywalności kosztów produkcji w krajach socjalistycznych*. Zeszyty Naukowe AGH, Zagadnienia Techniczno-Ekonomiczne 1970, nr 10; A. Podobiński, *Rola ceny w rozwoju integracji ekonomicznej krajów socjalistycznych*, Handel Zagraniczny 1971, nr 10.

tury tych cen różnią się w sposób zasadniczy pomiędzy poszczególnymi krajami socjalistycznymi, różnice zaś dotyczą zarówno zasad określania podstawowych elementów składowych cen, jak i wielkości ich udziałów w cenach⁶.

Różnice te występują w sposób widoczny, między innymi, w przypadku cen surowców mineralnych. Jest to tym bardziej godne uwagi, że współpraca krajów RWPG odnośnie do surowców mineralnych oraz specjalizacja i kooperacja w zakresie ich produkcji jest podstawą współdziałania krajów socjalistycznych przy uzgadnianiu specjalizacji w wytwarzaniu finalnych dóbr przemysłowych, dla których przecież surowce mineralne z natury rzeczy są głównymi surowcami lub półfabrykatami. Podział zasobów surowcowych między krajami socjalistycznymi stanowi w pewnym sensie naturalną podstawę międzynarodowego podziału pracy. Ta rola zasobów surowców wynika stąd, że w zasadzie każdy kraj jest uniwersalnym konsumentem, a jednocześnie w niektórych przypadkach wyspecjalizowanym w skali międzynarodowej producentem surowców, ale jedynie pewnych tylko rodzajów, co stwarza dla niego obiektywną konieczność uzupełniania brakujących rodzajów surowców przez udział w systemie międzynarodowego podziału pracy, który odnośnie do surowców przybiera również charakter specjalizacji wewnątrzgałęziowej, a to w przypadku dużej ilości gatunków konkretnego rodzaju surowca mineralnego. W tym stanie rzeczy problem racjonalnego wykorzystania surowców między krajami socjalistycznymi staje się istotnym czynnikiem rozporządzalnej bazy surowcowej i podziału produkcji konkretnych suintesywnego wzrostu gospodarczego tych krajów, zwłaszcza jeżeli weźmie się pod uwagę spadek udziału surowców mineralnych pochodzenia krajowego w pokrywaniu potrzeb wewnętrznych krajów socjalistycznych, o czym świadczą salda eksportu i importu tej grupy towarów we wzajemnych obrotach handlowych między krajami RWPG. Ujemne salda obrotów w tej grupie towarów, co obrazują dane zawarte w tabeli 1, wielokrotnie wzrosły na przestrzeni lat 1955-1969.

Tabela 1

Salda obrotów towarowych w zakresie surowców mineralnych między krajami RWPG
(w mln rubli)

Lata	Bułgaria	Czechosłowacja	NRD	Polska	Rumunia	Węgry	ZSRR
1955	- 10,6	+ 73,6	.	+295,9	+79,9	- 45,8	+ 170,6
1969	- 310,0	- 322,0	- 550,0	- 210,0	- 86,0	- 218,0	+ 1652,0

Źródło: J. Bielajew, L. Siemionowa: *Integracja socjalistyczna a gospodarka światowa*, Warszawa 1975, s. 250.

⁶ Z. Knyziak, *Rola systemu cen handlu zagranicznego i cen wewnętrznych w procesie integracji gospodarczej krajów RWPG*. *Gospodarka Planowa* 1968, nr 5; Z. Knyziak, *Rola systemu cen handlu zagranicznego i cen wewnętrznych*. *Życie Gospodarcze* 1968, nr 22.

I tak np. w Bułgarii ujemne saldo to wzrosło w ciągu 15 lat przeszło trzydziestokrotnie, na Węgrzech — pięciokrotnie itd. Coraz większe dostawy surowców mineralnych, zwłaszcza paliw, ze Związku Radzieckiego (saldo dodatnie) przyczyniają się do rozwiązywania palącego problemu bilansów surowcowych, zwłaszcza bilansów paliwowo-energetycznych krajów RWPG, stanowiąc podstawę rozwoju wielu gałęzi przemysłów przetwórczych tych krajów. Problem racjonalnych decyzji specjalizacyjnych w gałęziach surowcowych staje się tym bardziej ważny, że z jednej strony zwiększenie produkcji surowców w niektórych krajach RWPG, limitowane i tak obecnym stanem rozpoznanych zasobów, wymaga długiego cyklu produkcyjnego i długiego okresu zwrotu poniesionych nakładów inwestycyjnych, a z drugiej są to gałęzie najbardziej kapitałochłonne i w tym stanie rzeczy efekty decyzji specjalizacyjnych są realizowane niejednokrotnie nawet przez przyszłe pokolenia. Stąd tak wysokie znaczenie ma określenie kryteriów specjalizacji w gałęziach surowcowych. Jednym z nich, zgodnie z powyższymi rozważaniami, powinny być prawidłowo określone koszty produkcji i ceny surowców mineralnych, dające możliwość prowadzenia porównań międzynarodowych. Strukturę socjalistycznej oceny produkcji surowców mineralnych daje formuła:

$$P_j = k_j + m_{ij} \cdot p + v_{ij} \cdot s + r_{ij},$$

gdzie:

- P_j — socjalistyczna cena produkcji j -tego surowca mineralnego,
- k_j — społecznie niezbędne koszty produkcji j -tego surowca mineralnego,
- m_{ij} — majątek produkcyjny w i -tej gałęzi zaangażowany przy wytwarzaniu j -tego surowca,
- p — stawka narzutu akumulacji na majątek produkcyjny,
- v_{ij} — fundusz płac i -tej gałęzi przeznaczony na płace pracowników zatrudnionych przy wytwarzaniu j -tego surowca,
- s — stawka narzutu akumulacji na fundusz płac,
- r_{ij} — renta górnicza i -tej gałęzi związana z wytwarzaniem j -tego surowca.

Spółecznie niezbędne koszty własne produkcji są największym składnikiem ceny produkcji i obejmują wyrażone w pieniądzu nakłady pracy uprzedmiotowanej (amortyzacja środków trwałych, zużycie surowców, materiałów pomocniczych, paliwa i energii), koszty wynagrodzenia pracy żywej (wynagrodzenia objęte funduszem płac, tzw. narzuty na płace obejmujące głównie składki na ubezpieczenia społeczne, odpisy na fundusze nagród, socjalny i mieszkaniowy załogi, wynagrodzenia nie objęte funduszem płac) oraz inne wydatki dotyczące działalności produkcyjnej, traktowane jako koszty (wydatki związane np. z zaopatrzeniem, przygotowaniem produkcji, zbytem i zarządzaniem przedsiębiorstwem, odsetki i prowizje bankowe od kredytów na środki obrotowe, głównie zapasy oraz inwestycje itd.).

Obok społecznie niezbędnego kosztu własnego produkcji, socjalistyczna cena produkcji zawiera dwa narzuty akumulacyjne⁷. Z punktu widzenia makroekonomicznego ujęcia procesów tworzenia i podziału dochodu narodowego, tj. również funkcjonowania gospodarki narodowej jako całości, chodzi tutaj o akumulację, którą można utożsamić z socjalistycznym produktem dla społeczeństwa. Zawiera on elementy produktu niezbędnego i wartość produktu dodatkowego oraz stanowi źródło finansowania z jednej strony szeroko ujętej konsumpcji społecznej, a z drugiej strony reprodukcji rozszerzonej majątku produkcyjnego, czyli inwestycji produkcyjnych. Jeden narzut akumulacji jest proporcjonalny do majątku produkcyjnego, zaangażowanego przy wydobyciu danego surowca mineralnego. Występują tutaj przy tym dwa zagadnienia: jedno to określenie podstawy narzutu, drugie to wysokość jego stawki. Są to zagadnienia związane z konkretnymi rozwiązaniami, w praktyce jednak za podstawę narzutu należy uznać wartość netto trwałego majątku produkcyjnego i wartość niezbędnych środków obrotowych zaangażowanych do produkcji danego surowca mineralnego. Z kolei wysokość narzutu akumulacji, jeżeli ma ona wyrażać makroekonomiczne warunki reprodukcji rozszerzonej z punktu widzenia gospodarki narodowej jako całości, powinna być wyznaczona przez relację według formuły

$$p = \frac{I}{M},$$

gdzie:

p — stawka narzutu akumulacji na majątek produkcyjny zaangażowany do produkcji danego surowca mineralnego,

I — nakłady inwestycyjne i przyrost środków obrotowych w przedsiębiorstwach wydobywających dany surowiec mineralny,

M — wartość majątku produkcyjnego całej gospodarki narodowej.

Drugim narzutem akumulacji zawartym w socjalistycznej cenie produkcji jest narzut proporcjonalny do zaangażowanej siły roboczej, wyrażonej funduszem płac w przedsiębiorstwach wydobywczych. Wielkość tego narzutu mogłaby być wyprowadzona z makroekonomicznego układu relacji między globalnym funduszem płac przedsiębiorstw przemysłu wydobywczego i funduszem szeroko ujętej konsumpcji społecznej. Formuła ta przybrałaby postać

$$s = \frac{K_s}{V},$$

gdzie:

s — stawka narzutu na fundusz płac,

K_s — szeroko ujęty fundusz konsumpcji społecznej,

⁷ L. Miastkowski, *Socjalistyczna cena produkcji*, *Ekonomista* 1976, nr 1, s. 128 - 129.

V — fundusz płac w przedsiębiorstwach wydobywających dany surowiec mineralny.

Wreszcie renta górnicza, obok całkowitego produktu złoża, kosztu własnego poszczególnych bloków i kosztu krańcowego, jest jednym z podstawowych parametrów ekonomicznych, służących do oceny danego złoża surowca mineralnego. Wielkość renty górniczej charakteryzuje bowiem rentowność eksploatacji danego złoża surowców mineralnych, wyrażoną z jednej strony ilością produktu dodatkowego, a z drugiej oszczędnością czasu pracy liczoną w jednostkach pieniężnych. Rentę górniczą traktować należy jako kategorię ekonomiczną wyrażającą postulowaną wyżej oszczędność czasu pracy społecznej, wynikającą z określonego sposobu wykorzystania zasobów surowców mineralnych, zróżnicowanych pod względem warunków naturalnych, zawartości czystego składnika w złożu i różnych odległości miejsca eksploatacji złoża od rynków zbytu⁸. W tym też rozumieniu renta górnicza powinna być uwzględniana w procesie kształtowania cen surowców mineralnych i to w ścisłym związku z funkcjami, jakie te ceny mają pełnić w długich okresach. Należy przy tym podkreślić, że socjalistyczny sposób produkcji stwarza obiektywną podstawę dla występowania w krajach socjalistycznych jednakowych zasad tworzenia cen. Taki stan rzeczy umożliwia z jednej strony planowy charakter kształtowania cen jako jednych z najważniejszych instrumentów ekonomicznych planowego kierowania i zarządzania gospodarką narodową, a z drugiej centralne kierowanie procesami tworzenia cen, gdyż politykę cen we wszystkich krajach socjalistycznych wytyczają centralne organy planistyczne przy równoczesnym dążeniu do zapewnienia odpowiedniej stabilności ogólnego poziomu cen. Ceny surowców mineralnych mają ponadto stymulować racjonalne wykorzystanie surowców i materiałów pomocniczych, zwłaszcza efektywne ich wykorzystanie w procesie inwestycyjnym i eksploatacji już istniejącego aparatu wytwórczego, czemu ma służyć, między innymi, oprocentowanie funduszy produkcyjnych. Jednocześnie jednak, w związku z różnymi warunkami naturalnymi, ekonomicznymi i historycznymi, różnicami w systemach organizacji i zarządzania gospodarką surowcową, w procesie kształtowania cen surowców mineralnych w poszczególnych krajach socjalistycznych istnieją dość istotne różnice w stosowaniu ogólnych zasad tworzenia cen, a zwłaszcza w procesie określania społecznie niezbędnych nakładów ponoszonych na otrzymanie surowców.

Wspólną generalną podstawą ustalania cen dla wszystkich krajów RWPG, w tym również cen surowców mineralnych, są koszty własne produkcji i narzut zysku lub szerzej akumulacji. I jakkolwiek wspomniane wyżej składniki kosztów własnych są w zasadzie we wszystkich krajach

⁸ A. Podobiński, *Renta górnicza jako element ekonomicznej oceny zasobów surowców mineralnych*, *Gospodarka Planowa* 1976, nr 5.

socjalistycznych takie same, to jednak występują pewne różnice w ich udziale w kosztach własnych produkcji. Ponadto przy prowadzeniu porównań cen w skali międzynarodowej zwraca również uwagę różny sposób ujmowania poszczególnych nakładów w tych samych z nazwy pozycjach kosztów własnych produkcji w poszczególnych krajach socjalistycznych. Równocześnie w niektórych krajach socjalistycznych część nakładów związanych z produkcją jest pokrywana bezpośrednio z budżetu państwa i w tym stanie rzeczy nie znajduje odzwierciedlenia w kosztach produkcji określonych surowców, zwłaszcza deficytowych z punktu widzenia potrzeb danego kraju. Nakłady te wpływają na ogólny poziom cen w przemyśle, gdyż środki budżetowe na ich finansowanie pochodzą między innymi z akumulacji zawartej w cenach i odprowadzanej głównie w postaci podatku obrotowego do budżetu. Związane jest to jednak z poziomem cen określanym z makroekonomicznego punktu widzenia i biorącym pod uwagę funkcjonowanie całej gospodarki narodowej a nie bezpośrednio z relacją kosztów i cen poszczególnych surowców mineralnych. Jeżeli jeszcze weźmie się pod uwagę fakt, że w niektórych krajach socjalistycznych występują dodatkowe elementy kosztów, które w innych krajach albo w ogóle nie są uwzględniane, albo stanowią część składową akumulacji oraz fakt występowania niejednokrotnie różnych zasad narzutów akumulacji, to obraz różnych poziomów i relacji cen, a także różnic w zakresie struktur podstawowych części składowych cen surowców mineralnych, mimo ich już częściowych ujednoczeń, staje się aż nazbyt widoczny.

Zużywane do produkcji surowców mineralnych własne surowce, materiały i energia przedsiębiorstw wydobywczych wyceniane są we wszystkich krajach socjalistycznych w zasadzie według kosztów ich wytwarzania, ale surowce, materiały, paliwo, półfabrykaty i energia nabywane z zewnątrz zaliczane są już do kosztów własnych produkcji surowców mineralnych według ich cen zbytu. W dodatku ceny pewnej części zużywanych w produkcji przedmiotów pracy zawierają obok kosztów i zysku także podatek obrotowy albo są dotowane. Tego rodzaju odchylenia cen środków produkcji od kosztów ich wytworzenia, powiększonych o normalny zysk, występują we wszystkich krajach socjalistycznych, ale ich zakres i rozmiary są zróżnicowane. Stwarza to taki stan rzeczy, że już z tego punktu widzenia koszty własne produkcji i ceny zbytu niektórych rodzajów surowców mineralnych są w pewnej mierze nieporównywalne. Już bowiem sam fakt, że ceny zbytu surowców mineralnych zużywanych do produkcji innych surowców mineralnych zawierają w jednych krajach podatek obrotowy, a w innych nie, powoduje, że koszty produkcji finalnej w przemysłach wydobywczych różnią się między sobą.

Z kolei sposób ujmowania w cenach surowców mineralnych kosztów amortyzacji i oprocentowania środków produkcji, zużywanych do ich wytworzenia, przedstawia tabela 2. Dane w niej zawarte pokazują, że

między krajami socjalistycznymi występują pewne różnice zarówno w zasadach konstrukcji stawek amortyzacji i ich wielkości, jak również w podstawie i normie oprocentowania środków produkcji, przy czym oprocentowanie to obciąża różne elementy ceny. We wszystkich krajach socjalistycznych przy ustalaniu stawek odpisów amortyzacyjnych bierze się pod uwagę zarówno fizyczne, jak i ekonomiczne zużycie środków trwałych. Na Węgrzech, w Czechosłowacji, NRD, Rumunii i Polsce konstrukcja stawek amortyzacyjnych związana jest głównie z gromadzeniem środków na odtworzenie majątku trwałego. Remonty kapitalne w Czechosłowacji, Polsce, Rumunii i na Węgrzech są pokrywane ze środków obrotowych przedsiębiorstw i są wliczane bezpośrednio do kosztów własnych produkcji, podczas gdy w NRD finansuje się je z funduszu remontowego. W ZSRR i w Bułgarii stawka amortyzacji jest dwuczęściowa i uwzględnia obok kosztów odtworzenia zużytego majątku trwałego również nakłady środków na remonty kapitalne. Fakt ten jednak z punktu widzenia porównywania poziomu i relacji kosztów własnych produkcji surowców mineralnych między poszczególnymi krajami RWPG nie ma większego znaczenia, gdyż nakłady na remonty kapitalne środków trwałych są elementem kosztów. Natomiast na stopień porównywalności tych wielkości wywierają wpływ przedstawione w tabeli dość duże różnice w stawkach odpisów amortyzacyjnych. W gałęziach o dużej kapitałochłonności, jakimi są przemysły wydobywcze, w których udział odpisów amortyzacyjnych w kosztach własnych jest szczególnie duży, różnice stawek amortyzacyjnych przeznaczanych na odtworzenie środków produkcji rzutują w dużej mierze na kształtowanie się odmiennych relacji kosztów wytwarzania i cen surowców mineralnych między poszczególnymi krajami socjalistycznymi⁹.

We wszystkich krajach RWPG, poza Bułgarią, na sposób wykorzystania zaangażowanych środków produkcji, a pośrednio również na poziom cen, wpływa oprocentowanie tych środków. Oprocentowanie to ma skłonić przedsiębiorstwa do intensywnego wykorzystania rzeczowych czynników produkcji, jest narzędziem oddziaływania na racjonalne wykorzystanie trwałych środków produkcji, na zwiększenie oszczędności surowców i materiałów oraz wydajności pracy. Mają one usprawnić gospodarowanie przedsiębiorstw, stanowiąc zarazem formę podziału ich akumulacji finansowej. Najbardziej rozpowszechnione spośród różnych form obciążenia majątku przedsiębiorstw jest właśnie obciążenie środków trwałych w formie ich oprocentowania lub w formie oprocentowania funduszy finansujących. Ustawodawstwa finansowe krajów socjalistycznych nadają temu obciążeniu różne określenia, jak opłata za środki produkcji (ZSRR), wpłata od środków trwałych i obrotowych (Węgry), opłata z tytułu fun-

⁹ Z. Fedak, M. Sopińska, *Treść rachunku kosztów i cen w Polsce i w niektórych innych krajach*. Prace i Materiały Zakładu Badań Cen Państwowej Komisji Cen 1975, nr 26, s. 80 - 85.

Tabela 2

Sposoby uwzględniania w cenach surowców mineralnych zaangażowanych środków produkcji

	Polska	Bułgaria	Czechosłowacja	NRD	Rumunia	Węgry	ZSRR
Zasady konstrukcji stawek amortyzacji	stawka jednoczęściowa przeznaczona na wymianę (odtworzenie) środków trwałych	stawka dwuczęściowa przeznaczona na wymianę i remonty kapitalne	stawka jednoczęściowa przeznaczona na wymianę (odtworzenie) środków trwałych	stawka jednoczęściowa przeznaczona na wymianę (odtworzenie) środków trwałych	stawka jednoczęściowa przeznaczona na wymianę (odtworzenie) środków trwałych	stawka jednoczęściowa przeznaczona na wymianę (odtworzenie) środków trwałych	stawka dwuczęściowa przeznaczona na wymianę i remonty kapitalne
Średnia stawka odpisów amortyzacji w przemyśle ogółem	5,2%	7,4% w tym na odtworzenie 4,7% i na remonty kapitalne 2,7%	3,5%	4,2%	7,3%	5,0%	6,4% w tym na odtworzenie 3,3% i na remonty kapitalne 3,1% ^a
Zakres przedmiotowy i podstawa oprecenowania środków produkcji	wartość własnych środków trwałych netto	nie stosuje się oprecenowania środków produkcji	wartość środków trwałych netto, środki obrotowe i inne fundusze organizacyjne	wartość środków trwałych brutto, rzeczowe środki obrotowe	wartość środków trwałych, własne i pożyczone środki obrotowe	wartość środków trwałych netto, własne środki obrotowe	wartość środków trwałych brutto ^b , zapasy towarów i materiałów podlegające normowaniu
Norma oprecenowania środków produkcji	5,0% ulgowe stawki oprecenowania minimalnie 1,5%	—	5,0% w przemyśle energetycznym, gazowniczym, węglowym i wydobywczym stawka 2%	6,0% ulgowe stawki oprecenowania stosowane w przemyśle energetycznym i węglowym	6,0% ulgowe stawki w zależności od stopnia rentowności przedsiębiorstw	5,0% zwolnienia od oprecenowania przy wydobyciu węgla i rudy żelaza	6,0% ulgowe stawki oprecenowania (3%) i zwolnienia całkowite dla surowców deficytowych
Elementy ceny obciążony oprecenowaniem	zysk	zysk	zysk	zysk	koszty własne produkcji	koszty własne produkcji	zysk

^a Od 1975 r. normy amortyzacji wzrastają średnio o 3 - 5%.^b W przemyśle wydobywczym ropy naftowej i gazu — wartość środków trwałych netto.

Źródło: Prace i Materiały Zakładu Badania Cen Państwowej Komisji Cen, Warszawa 1975, nr 26, s. 84; Finance 1976, nr 2, s. 54.

duszków produkcyjnych (Rumunia), wpłata z majątku (CSRS), danina od funduszków produkcyjnych (NRD) i oprocentowanie funduszków finansujących środki trwałe (Polska)¹⁰. Również odnośnie do tego zagadnienia występują, jak pokazują dane zawarte w tabeli 2, dość duże różnice między krajami RWPg. Dotyczy to przede wszystkim zakresu przedmiotowego i podstawy oprocentowania środków trwałych, zwłaszcza że wielkości te nawet przy niezbyt zróżnicowanych normach oprocentowania powodują powstanie odmiennych poziomów i relacji cen surowców mineralnych między krajami socjalistycznymi. Ponadto fakt, że w Rumunii i na Węgrzech oprocentowanie środków produkcji jest elementem kosztów własnych produkcji powoduje zawyżenie tych kosztów w stosunku do kosztów produkcji w innych krajach RWPg, w których oprocentowanie *to* obciąża akumulację (zysk), co zresztą na sam poziom cen surowców mineralnych nie ma wpływu. Ponadto w kosztach produkcji przedsiębiorstw przemysłu wydobywczego występuje dodatkowy element kosztów w postaci nakładów ponoszonych na prace geologiczno-poszukiwawcze. W krajach socjalistycznych nakłady te są finansowane częściowo z budżetu, częściowo wchodzi w skład kosztów własnych produkcji i cen surowców mineralnych. Charakterystyczne jest przy tym to, że udział poszczególnych źródeł w finansowaniu prac geologiczno-poszukiwawczych jest różny w omawianej grupie krajów.

W Związku Radzieckim ponad 50% nakładów na prace geologiczno-poszukiwawcze jest pokrywane z odpisów obciążających koszty własne produkcji przemysłów wydobywających surowce mineralne. Udział tych kosztów w kosztach własnych produkcji gazu wynosi np. ponad 60%, ropy naftowej 30%, rud żelaza i metali nieżelaznych 5%. Na Węgrzech z kolei nakłady na poszukiwania geologiczne rud metali nieżelaznych i węgla są w całości finansowane z budżetu i nie obciążają kosztów ich wydobywania. Natomiast w przemyśle wydobywczym ropy naftowej i gazu ziemnego 50% nakładów na prace geologiczno-poszukiwawcze pokrywa budżet, a 50% przedsiębiorstwa, co stanowi około 25% kosztów własnych wydobywania ropy naftowej i około 40% kosztów własnych wydobywania gazu. Nakłady na prace geologiczno-poszukiwawcze pozostałych surowców mineralnych w całości są zaliczane do kosztów własnych ich wydobywania.

W Polsce nakłady na prace geologiczno-poszukiwawcze są pokrywane z reguły przez budżet państwa i w tym stanie rzeczy nie wpływają, z wyjątkiem gazu ziemnego i ropy naftowej, na koszty produkcji i ceny surowców mineralnych. Przedsiębiorstwa przemysłu wydobywczego ponoszą jednak nakłady na prace geologiczno-poszukiwawcze dotyczące złóż już odkrytych, ale w pełni nie rozpoznanych, wliczając je do kosztów własnych produkcji.

¹⁰ A. Komar, *Porównawcze opodatkowanie czynników produkcji*, Finanse 1976, nr 2, s. 50.

W pozostałych krajach socjalistycznych nakłady na prace geologiczno-poszukiwawcze wliczane są bezpośrednio do kosztów własnych wydobycia surowców mineralnych przez odpisy amortyzacyjne od środków trwałych, do których zaliczane są odkryte złoża w wartości odpowiadającej ogólnym nakładom poniesionym na ich odkrycie i zagospodarowanie. Odzwierciedlone w kosztach własnych nakłady dotyczą jednak tylko tej części prac geologiczno-poszukiwawczych, które dały pozytywne rezultaty. W Rumunii natomiast również nakłady na prace geologiczno-poszukiwawcze, które nie dały pozytywnych efektów są wliczane do kosztów własnych produkcji przedsiębiorstw przemysłów wydobywczych¹¹. Z powyższego wynika, że na kształtowanie się różnic w kosztach i poziomach cen surowców mineralnych w krajach socjalistycznych wpływają również różnice między tymi krajami w zakresie wyrażania nakładów na prace geologiczno-poszukiwawcze w kosztach własnych i cenach produktów przemysłów wydobywczych.

Istotnym czynnikiem produkcji jest także siła robocza i racjonalne nią gospodarowanie. Również odnośnie do tego czynnika produkcji występują różnice między krajami socjalistycznymi w zakresie ujmowania różnych elementów związanych z zatrudnieniem siły roboczej w przedsiębiorstwach przemysłów wydobywczych w praktyce liczenia kosztów własnych produkcji i cen surowców mineralnych. W poszczególnych krajach socjalistycznych stosuje się bowiem różnorodne formy oddziaływania na przedsiębiorstwa w zakresie prawidłowego kształtowania zatrudnienia, zwiększenia wydajności pracy i obniżenia kosztów. Są wśród tych form takie, jak opodatkowanie funduszu płac, funduszy premiovych oraz stawki ubezpieczeniowe.

We wszystkich krajach RWPG podstawowa część nakładów przedsiębiorstw na opłatę siły roboczej związana jest z funduszem płac jako elementem kosztów. Składa się na niego suma płac podstawowych (łącznie z premiami wypłacanymi z funduszu płac) oraz płac uzupełniających (np. wartość deputatów, świadczenia okolicznościowe itp.). W niektórych krajach socjalistycznych (ZSRR, Węgry, Czechosłowacja, Bułgaria) wydatki przedsiębiorstw związane z działalnością socjalno-bytową, przeznaczoną dla zaspokojenia potrzeb własnych pracowników i ich rodzin są pokrywane ze specjalnych funduszy tworzonych z zysku. W Polsce i NRD natomiast fundusz socjalny obciąża koszty produkcji, podczas gdy w Rumunii działalność socjalno-bytowa w przeważającej części finansowana jest ze środków pochodzących z budżetu państwa. W skład kosztów własnych we wszystkich krajach RWPG oprócz Węgier i Polski wchodzi płaca brutto, tzn. łącznie z podatkiem od płac. Podatek od wynagrodzeń w tych krajach płacą pracownicy według stawek, zróżnicowanych w zależności od wysokości zarobków. Jego wysokość waha się średnio od 7,5%

¹¹ Z. Fedak, H. Sopniewska, op cit., s. 90 - 92.

funduszu płac w NRD do ponad 17% w Czechosłowacji. Na Węgrzech stawki podatku od wynagrodzeń stosowane od 1959 r. mają charakter jednolity i wynoszą 8% funduszu płac przedsiębiorstwa oraz obciążają wyłącznie przedsiębiorstwo i nie mogą być w żadnym przypadku przeliczane na pracowników. W Polsce płace netto obciążają koszty własne, z tym że przedsiębiorstwa płacą dotychczas płacony przez pracowników podatek od wynagrodzeń. Dodatkowo fundusz płac jest obciążony 20% narzutem, który jest z kolei elementem podziału zysku¹².

Następnym elementem kosztów własnych produkcji surowców mineralnych, związanych z zatrudnieniem siły roboczej, są składki z tytułu ubezpieczeń społecznych. Dość znaczne zróżnicowanie wielkości stawek odpisów na ubezpieczenia społeczne między krajami RWPG powoduje powstanie również z tego tytułu pewnych odchyleń w wielkości kosztów produkcji, zwłaszcza w przemysłach wydobywczych, w których z uwagi na dużą pracochłonność i ryzyko wypadku składki są podwyższone i np. w NRD w stosunku do górników wynoszą one 20% wynagrodzenia jako tzw. ubezpieczenie obowiązkowe¹³. Ponadto we wszystkich krajach RWPG pewna część wynagrodzeń pracowników w postaci rocznych premii, nagród itd. wypłacana jest z funduszy tworzonych z zysku i nie znajduje odzwierciedlenia w kosztach własnych produkcji. W Polsce premie te i nagrody wypłacane są z funduszu nagród tworzonego w formie narzutu na fundusz płac i wliczanego do kosztów produkcji. Suma wypłat premii i nagród z funduszy materialnego zainteresowania stanowi od 2% ogólnego funduszu płac w Rumunii do 10 - 12% na Węgrzech i w ZSRR¹⁴.

Przedstawione formy obciążeń funduszu płac mają między innymi na celu skłonienie przedsiębiorstw do racjonalnego wykorzystania pracy żywej, do określenia racjonalnych rozmiarów zatrudnienia, wprowadzenia lepszych rozwiązań techniczno-organizacyjnych i w ogóle do oszczędności pracy żywej. Można więc założyć, że również w przyszłości państwa socjalistyczne będą stosować opodatkowanie zarówno rzeczowych, jak i osobowych czynników produkcji jako jedną z form interwencyjnego oddziaływania idącą w kierunku racjonalnego ich wykorzystania, ale należy przy tym pamiętać o konieczności ujednoczenia stawek oprocentowania, aby nie pogłębiały one zróżnicowania wielkości i struktur kosztów produkcji oraz cen surowców mineralnych w krajach socjalistycznych.

Wreszcie na zakończenie pozostaje podkreślić, że w przypadku drugiego obok kosztów własnych podstawowego składnika cen surowców mineralnych, tj. akumulacji, istnieją także różnice między krajami socjalistycznymi. Dają się one zauważyć zwłaszcza w sposobie określenia na-

¹² Z. Fedak, H. Sopniewska, op. cit., s. 86-90; A. Komar, op. cit., s. 61 - 63.

¹³ A. Komar, op. cit., s. 60.

¹⁴ Z. Fedak, H. Sopniewska, op. cit. s. 89.

rzutu tej części akumulacji, jaką stanowi zysk (choć w zakresie podatku obrotowego zróżnicowanie też występuje). Jasne jest, że różnice w zakładanej w poszczególnych krajach RWPG wielkości narzutu zysku mają też istotny wpływ na kształtowanie się odmiennych poziomów i relacji cen surowców mineralnych w analizowanej grupie krajów.

Powyższe rozważania dowodzą, że w obecnych warunkach niezbędne jest dążenie do dalszego zbliżenia struktur kosztów produkcji i cen surowców mineralnych w krajach socjalistycznych w celu stworzenia warunków dla ich porównywalności. Po zrealizowaniu tego postulatu ceny będą mogły w większym niż dotychczas stopniu stanowić podstawę dla kształtowania podziału pracy w krajach RWPG, co prowadzić będzie do nadania cenom właściwej im roli w procesie prowadzenia handlu zagranicznego, a zwłaszcza stworzy warunki dla rozwoju ich funkcji, głównie funkcji rachunku ekonomicznego, parametru decyzyjnego i informacji ekonomicznej. Równocześnie zrealizowanie powyższych postulatów, stwarzając warunki dla pełnego uznania struktury kosztów produkcji i cen surowców mineralnych jako kryterium międzynarodowego podziału pracy w obozie państw socjalistycznych, umożliwi określanie stopnia rozpiętości kosztów produkcji w przemysłach wydobywczych tej grupy krajów. Trzeba przy tym również pogodzić rosnącą konieczność zbliżenia zasad i metod kształtowania cen krajowych poszczególnych krajów socjalistycznych dla potrzeb prowadzenia porównań międzynarodowych z zachowaniem suwerennego prawa każdego kraju socjalistycznego do uprawiania polityki cen wewnętrznych, biorącej pod uwagę w procesie kierowania gospodarką narodową również własne cele i preferencje społeczne.

THE STRUCTURE OF THE COSTS OF PRODUCTION AND PRICES OF MINERAL RAW MATERIALS AS THE CRITERION OF INTERNATIONAL SOCIALIST DIVISION OF LABOUR IN THE RAW MATERIALS BRANCHES

Summary

Decisions connected with specialization of production on an international scale should be based on the comparison of the costs of production of goods in the countries entering such international co-operation. The costs of production will become a conclusive base of prices in the international trade and of the development of the economic integration of the socialist countries only after unification of the methods of calculating the costs of production and after establishment of such rates of exchange that will represent the relative value of the currencies in the countries associated in the Council for Mutual Economic Aid. For the mineral raw materials the structures of their prices in respective socialist countries are essentially different. The analysis of the problem shows that efforts must be continued to make uniform the structures of costs of production and prices of mineral raw materials, in order to obtain the comparability of these costs and prices.